

Az egyén története

„Csak azok maradnak életben, akiknek van meséjük, valamilyen magyarázatuk az őket körülvevő világra.”
(Bánki Éva)

„Több tabunk van, mint a »sötét középkornak« valaha volt. Ma az a »bátor ember«, aki harsányan szajkózza a legtrendibb politikai nézeteket. Értelmiségiek – akik egy csepp könnyet nem hullajtottak a rendszerváltás kárvallottjaiért – sírós hangon vagy felháborodva szokták kérdezgetni, hogyhogy nem »érez együtt« x vagy y az afrikai menekültekkel” – vallja Bánki Éva (Nagykanizsa, 1966) író, irodalomtörténész. A budapesti Károli Gáspár Református Egyetem Bölcsészet- és Társadalomtudományi Karának tanárával, műveiből kiindulva, Velencéről, a jelenben élő emberekről, kelet-közép-európaiságról, a magyar elbeszélő prózára jellemző valósághiányról, a múlthoz való mitikus viszonyunkról, az időről mint politikai dimenzióról, a regényen kívüli valóságról és egyéb társadalmi kérdésekről beszélgettünk.

– *Néhány évvel ezelőtt több hónapot töltöttél kislányoddal Velencében. Ebben az időszakban született a tavaly megjelent Telihold Velencében című köteted, amely egyszerre hordozza magán egy kultúrtörténeti esszé, egy útleírás, egy szuggesztív napló és egy regény jegyeit. Hogyan élted meg testközelből Velencét, magyarul: hogyan „történt meg veled a város”?*

– A sokáig bizánci függésben élő Velence sokak szerint ma sem egészen Olaszország. Egy furcsa hely, melyet már a stabilitása is megkülönböztet a többi olasz várostól. Itt soha nem voltak forradalmak, komolyabb puccsok, fegyveres hatalomátvételek. Velence latin város, de nincs antik előzménye. Persze a latin kultúra hozzám mindig is nagyon közel állt. Magyar és portugál szakon végeztem, sokáig éltem Lisszabonban, a trubadúrok költészetéből doktoráltam. De Velence nem a latin világ, hanem a magyar történelem miatt kezdett el foglalkoztatni. És mégis hosszú-hosszú ideig csak egy-két napot, mondhatni, szippantásnyi időt töltöttem a városban. Aztán 2017-ben sikerült egy ösztöndíjat szereznem.

– *Sokrétűen foglalkozol a vízre épült, sajátos hangulatú várossal. Megmutatod a gazdagok számára érdekes karneváli arcát, a „Disneylandet az Adria partján”, ugyanakkor a Marghera nevű munkástelepére is elkalauzolod az olvasót. Milyen viszonyt alakítottál ki Velencével?*

– Három és fél hónapot egy kilencéves gyerek, a lányom társaságában töltöttem a városban. Ez a „társaság” aztán teljesen átformálta az én Velence-

képemet. Hiszen úgy éltem én is, mint a többi anyuka: iskola, gyerekzsúrok, gyerekorvos... Gyere, anyu, vegyünk már egy rendes kabátot! Nem sülyedhettem el igazán se Velence művészvilágában, se a Foscari egyetem nyüzsgésében. És ez jó is volt így. A gyerek irányította rá a figyelmemet a jelenben élő emberekre, a szolgák és a magányos öregek hatalmas seregeire. Velencében rengeteg gyökértelen és magányos ember él. Ha jót akarsz a gyerekednek, akkor összebarátkozol az osztálytársai szüleivel, ha ezek a szülők meghívnak valahova, nem mondasz nemet... és lassan-lassan ott találsz magad a hétköznapi velenceiek, a családok, a szomszédok, a különcök nyüzsgő életében. Velence kicsi hely, de rengeteg valóság elfér benne. Minden pillanatban más, miközben ezer-kétszáz éve ugyanaz.

- *Velence a te olvasatodban Kelet-Közép-Európa része. Mi mindenben nyilvánul meg eme közép-európaisága? Egyáltalán miket tartasz kelet-közép-európai sajátosságoknak? Történelmi távolatban és mai megközelítésben. Mennyire változtatott ezen a megítélésen a rendszerváltás?*

- Velence a régi Kelet-Közép-Európa mediterrán sarka, egyik hatalmi központja. Engem először nem a középkor, hanem a Monarchia miatt kezdett el érdekelni. Az én szememben Budapest, Nagykanizsa, Fiume, Velence (mely útvonalat Kosztolányi is többször végigjárta) még mindig ugyanazon a vasútvonalon van. Úgyhogy én hazajárok Velencébe. Egész gyerekkoromban azt hallgattam, hogy Mistral nemzetközi gyorsvonat érkezik Zagreb-Veneziából, és halad tovább Budapest felé. Ma már nem jár vonat Nagykanizsa érintésével „Veneziába”. De a szívemben még igen.

Ha már Kelet-Közép-Európa! Azért örültünk annyira a rendszerváltásnak, mert most már végre a Nyugathoz tartozhatunk. De ez a Nyugat a szemünk láttára keletiesedik el: nem viseli el a vitát, a nézőpontok ütközését, a valódi sokszínűséget. És mint a hajdani Bizánc, ez is egy bürokratikus, személytelen apparátus uralma alatt áll. Nagy kérdés, hogy a rendszerváltáskor ki kebeleztet be kicsodát. Ha Kelet-Közép-Európát szeretjük, ezt a Kelet-Közép-Európát, az uniformizálást, a szabadság hiányát szeretjük-e. Velence „álmváros” – egész konkrétan egy elbukott keleti főváros, Bizánc álmának az őrzője. Ide vándoroltak a bizánci szobrok, a bizánci tudósok, a bizánci szentek, a bizánci ereklyék. A bizánci törvénykezés és igazgatás is nagyon mély nyomot hagyott Velencében. Ennek ellenére Velence nem a tespedt tunyaságáról és ötlettelenségéről híres. A szememben egy mediterrán, nagyon élhető kelet-közép-európai alternatíva.

- *Itália és Közép-Európa nem először találkoznak nálad. Magyar Dekameron című, 2007-ben kiadott novellásköteted hősei a firenzei pestisjárvány elől menekülve egy időutazás következtében a budai Körszállóban kötnek ki, a jelenlegi Magyarországon, amelyet mindenki Határvidékként emleget. A mai valós járványhelyzetben egy Körszálló kényszerlakói milyen történeteket mesélnének egymás szórakoztatására a „Határvidékről”?*

- Írtam én már Velencéről korábban is regényt, ez a 2005-ben megjelent *Aranyhímzés*, ahol egy középkori küldöttség Gellért püspök családját keresi.

De a mai Magyarország és Itália tényleg a *Dekameron*ban feszül egymásnak. Én úgy látom, egy totálisan traumatizált kelet-európai tudatnak nem is olyan döbbenetes egy világjárvány, mint egy nyugat-európainak, hiszen mi itt évszázadok óta bajból bajba, katasztrófából katasztrófába bukácsolunk. És jobban meg is „magyarázunk” a dolgainkat. Mostanában az összeesküvés-elméletek foglalkoztatnak. Saját rokonaimmal beszélgetve jövök rá, hogy micsoda túlélési potenciállal bírnak ezek a történetek. Csak azok maradnak életben, akiknek van meséjük, valamilyen magyarázatuk az őket körülvevő világra. Ez talán pont olyan fontos, mint a nevetés és a szex, a jó Boccaccio receptje.

– A *bűn nyelvét megtanulni címmel írtál tanulmánykötetet a kemény krimiről. A könyvben többek között a hard-boiled krimikben feldolgozott témákat társadalmi téren értelmezed, arra mutatva rá, hogy a bűnügyi regény gyakran a jelenre reagál és olyan problémákat tematizál, amelyeket a magas irodalom csak nagyon ritkán. Megítélésed szerint az elit irodalom – mind magyar, mind világviszonylatban – megfelelő mértékben foglalkozik a jelennel? A kortárs irodalomból megtudhatjuk, hogy mi történik a világban?*

– Bár világirodalom-tanár vagyok, azért a magyar irodalmat ismerem a legjobban. Elgondolkodtató, hogy egy bűnügyi regény (persze egy rendhagyó bűnügyi regény) ábrázolta a leghitelesebben a rendszerváltás után az egyes társadalmi osztályok kapcsolatát, a rendszerváltás legszegényebbekre és a Kádár-kori kispolgárságra gyakorolt hatását. Ez Tar Sándor *Szürke galambja*. A populáris irodalom szinte mindig „valóságpárti”. Az elit irodalom pedig – tekintve, hogy a rendszerváltás utáni arisztokratikus távolságtartással úgyszólván elvesztette az olvasói jó részét – mintha visszatérni látszana a társadalomhoz. A kilencvenes években szitokszó volt a társadalmi, ma már dicséret. De vajon ráismerhetünk-e a magyar társadalomra a mai magyar regényekből? Hát... A magyar elbeszélő prózára máskor is jellemző volt a valósághiány. Mért nem tudunk szinte semmit a 19. század végén felemelkedő parasztsaládkorról? Az akkoriban középosztályosodó zsidókról? Mert a dzsentri, a dzsentri, a dzsentri... Ez volt a sláger. De arra is rákérdezhetünk, miért nincs több I. világháborús regényünk? Félmillió emberünk veszett oda, de alig vannak a „nagy háborút” elbeszélő nagy íróink.

– *A Facebookon rendszeresen hosszabb-rövidebb értekezéseket írsz egy-egy téma kapcsán, amelyekben nemcsak irodalmi és művészeti, hanem közéleti kérdésekre is reagálsz, nemritkán e kettő kölcsönhatásban van egymással. Milyennek látod az író szerepét a közéletben? Az író maradjon az irodalomnál, vagy érzékeny értelmiségiként igenis fejtse ki a véleményét a társadalmat érintő kérdésekről?*

– Szerintem az irodalom is politika. És a politika több, sokkal, de sokkal több, mint a pártélet. Ám Magyarországon még a vírusoknak, sőt az oltóanyagoknak is párttagkönyvük van. Ilyen vagy olyan pártállásuk. Hát ez örület! És én nem vagyok képes lemondani a szabad és civilizált vitáról. Erre ma semmi más, csak az internet nyújt lehetőséget. Magyarország egy része nagyon nem fér bele a mai magyar pártpolitikai struktúrákba. De nem akarom a kérdéset megkerülni. A magyar nyelvben nincsenek nemek. A magyar költészetben kevés

a szerelmes vers. És mikor olvastunk utoljára egy szép magyar szerelmes regényt? Na, ugye. Úgy tűnik, a magyar kultúra tényleg hajlamosít arra, hogy akár a metafizikai kérdéseket is politikai, közösségi összefüggésekben lássuk. Ezzel talán meg kell békülni. Ám arra nincs mentség, hogy valami polgárháborúba vagy pártoskodásba belefulladásunk.

– *Az Idő-regénytrilógiáddal (Fordított idő, Elsodort idő, Összetört idő) a korai középkorba, a formálódó Európa politikai erőterébe kalauzolod az olvasót, egy multikulturális társadalomba, ahol a megkeresztelkedett barbár népek hite még bizonytalan, az ismert világban mind szellemileg, mind politikailag az iszlám dominál. Az áthallások a jelennel kitapinthatók. Megítélésed szerint az akkoriak mennyire voltak tisztában a jellel, vagy ezt csak bizonyos távolságból lehetséges, és a mai – járóványhelyezettel, migrációs válsággal, gazdasági és környezetvédelmi kihívásokkal sújtott – kor embere mennyire látja át mindazt, ami éppen történik vele?*

– Skandináv krónikások a kora középkorban felhördültek, mikor valaki azt állította, Velence tényleg létezik. *Ha-ha-ha! Hát azért minden hülyeséget mi sem hiszünk el!* Ők az információhiányban fuldokoltak, mi az információáradatban. Egyébként létezik a kettő között valamilyen egyensúly: Dante elmondhatta magáról, hogy „mindent” tudott. Az ő korában Európában annyi információ állt rendelkezésre, amennyit egy okos, tehetséges ember egy élet alatt elsajátíthatott. Mi nem vagyunk ilyen szerencsések. Késő kamaszkorom nagy tanulsága: Pesten még szinte mindenki elképzelhetetlennek tartotta a rendszerváltást, mikor a nagyapám korabeli öregemberek (főleg parasztok) már azt találgatták, hány éve van Kádárnak. Buknak-e már? És ha igen, pontosan mikor? Nem mintha ezek az öregek okosabbak lettek volna. Csak saját szemükkel látták a Monarchia bukását, életük első nagy rendszerváltozását, és ennek az analógiának az érvényét semmilyen mellékes információ nem zavarta össze. Mert ilyenekkel ők nem nagyon rendelkeztek. De a kevesebb néha több. Ezt a hírszerzők is tudják.

– *Kalandorok, honfoglalók, barbárok, rabszolgák, muszlimok sodródnak ebben a felbolydult világban, vajon ki lehet a győztes: az, aki hű marad magához, hagyományaihoz, identitásához, vagy aki alkalmazkodni képes a kor kihívásaihoz?*

– Ez borzasztóan izgalmas kérdés. Én úgy látom, a kettő valahogy összefügg. Velence és a zsidóság példájából úgy látom, csak egy hagyományaiba mélyen beágyazott, de valamiért magát bizonytalanak, fenyegetettnek érző közösség lehet képes tartós innovációra, folyamatos megújulásra. És ennek nem misztikus okai vannak. Az emberi intelligencia – ezt tanárként is így látom – nagyon függ a stabil családtól, a gyerekkorban kapott szeretettől. A muszlim társadalmak kipróbálták, hogy lehetséges-e családjuktól elszakított, traumatizált rabszolgagyerekekből kinevelni egy katonai és szellemi elitet. Ezek a kísérletek hosszú távon csődöt mondtak. Az emberi lélek nem ennyire rugalmas. A felfedezőkedvet a stabil háttér és önazonosság alapozhatja meg.

– *Hősöd, Riolda, sohasem elégszik meg az egyetlen igazság lehetőségével, egész élete során keresi az újabb nézőpontot, a valóság minél több szempontból történő megvizsgálását. Hozzá hasonlóan te is ezt teszed. Véleményed szerint mennyire tudjuk megállapítani*

az igazságot történelmi távlatban vagy akár csak a saját valóságunkban? Létezik esetleg úgynevezett „irodalmi igazság”?

– Mindig voltak nyugtalan, igazságkereső emberek. Mi az Odüsszeuszokat ismerjük, a hozzájuk hasonló nőket nem. Riolda halála előtt látja a jövőt, de sajnos – micsoda tragédia! – azt már nem tudja kibetűzni. Pedig ami az igazságot illeti, ő előnyös helyzetben van: egy kelta nő, germán férjjel, aki egyetlen nagyhatalomhoz sem akar tartozni – ámbár mindegyikkel szót ért, ha kell. Az ő szigete túl jelentéktelen ahhoz, hogy bárki meg akarja hódítani. És Riolda is rendelkezik a „redukált információk” nyújtotta előnyökkel. Nem tud a világról túl sokat. De éppen eleget.

Mint mondtam, én csak bizonyos korlátok között hiszek az irodalom „anatómiájában”. Az irodalom nem annyira tiszta dolog, mint a zene vagy a matematika. Persze azt sem gondolom, hogy egy írónak riporterként kéne járnia a világot, és tükrözni, tükrözni a dolgokat... De talán nem árt azt tudatosítani, így vagy úgy mindig mások életéből, csontjaiból, sejtjeiből, álmaiból építjük fel a történeteinket.

– *Regénytrilógiád a mitológia eszköztárával egy lehetséges világmagyarázatot kínál a Heribert Illig történész által kitalált középkornak nevezett, szerinte 614-től 911-ig tartott időszakra. A történelem számodra mekkora mértékben tudomány, és mennyire mítosz?*

– Illig teóriája egy nem túlságosan rokonszenves összeesküvés-elmélet: az emberek hülyék, uraik, a pápa és a császár az orruknál fogva vezetik őket. De a „meg nem történt idő” gondolata azért nagyon megihletett. Tényleg létezhet olyan zűrzavaros történelmi kor, mikor ki-be járnak a különféle évszázadok közt az emberek. Mert senkinek sincs ereje, hogy uralja az egészet. Ilyennek képzelem el a felfedezések előtti Afrikát vagy Ausztráliát. Nem volt írás, nem volt iskola. Senki sem képzelhette magát a történelem urának. Igen, én magyar vagyok. Ezért hajlamos vagyok elfogadni, hogy az idő maga is politikai dimenzió. Ha nincs központi hatalom, akkor „nyitva az időkapu”.

A történelem egy komoly tudomány. Érvekkel, bizonyítékokkal dolgozik, ki tagadná. Ám ma a kelet-közép-európai egyetemeken és akadémiákon teljesen eltérő történelemfelfogásokat díjaznak. Hogy volna ez lehetséges, ha a múlthoz való viszonyunk nem lenne mitikus alapvetően?

– *Létezhet-e öntudatos individuumok nélkül közösség, vagy a kiforrott egyének hiánya törényszerűen „bolytársadalmat” szül? A mai társadalmakban szerinted mekkora mértékben élnek individuumok, és mekkora mértékben a politika és a média által uniformizált állampolgárok?*

– Abban, ugye, nem vitatkozunk, hogy egy reneszánsz hősoknak ma nem sok szava lehetne Európában. Bolytársadalomban élünk, az individuumok ma gyanúsak, szabad vita nincs. Erről nem illik beszélni, arról nem illik beszélni. Több tabunk van, mint a „sötét középkornak” valaha volt. Ma az a „bátor ember”, aki harsányan szajkózza a legtrendibb politikai nézeteket. Értelmiségiek – akik egy csepp könnyet nem hullajtottak a rendszerváltás kárvallottjaiért – sírós hangon vagy felháborodva szokták kérdezgetni, hogyhogy nem „érez

együtt” x vagy y az afrikai menekültekkel. A politika nyilván azt szeretné, az együttérzésnek ne legyenek többé személyes dimenziói. Én eltöprengtem azon, hogy milyen az a közösség, ahol mindenki mindenkivel együtt érez, és közben mentes az „önzéstől”, önmagát nem tekinti senkinek és semminek. Milyen lehet az a nyelv, amiben nincs „én”? Ez a szorgok világa. Az emberek egymás álmait álmodják. Ha x eszik egy falatot, y sem éhes. Nem meghalnak, hanem átváltoznak egymásba. Nincsenek személyes vonzalmak, vágyak, a gyerekek is közösek. Én azt gondolom, ez a jövő. Jézus visszatér a földre, hogy megkeresse az övéit. De csak egy ide-oda hullámzó masszát talál.

– *Műveid egyik visszatérő motívuma az idő kérdése. A körkörös idő, a mitikus idő, a visszatérő idő stb. Már első regényed, az Esőváros elbeszélője kimondja: „Olyanok vagyunk, mint egy önjáró az örökösen körben forgó időben.” Egyik hőse pedig felteszi a kérdést: „Lehet-e a jövőre emlékezni?” Vajon lehet-e? Tudjuk, hogy az emberek is, a körülmények is változnak. Ettől függetlenül: az emberi társadalom ténylegesen is változik, vagy csak körkörösen ismétli önmagát, és egyedül csak a műszaki és a technológiai újítások hihetők el velünk, hogy bármi is fejlődik?*

– Az ember sokat alakul, és az *Esőváros* óta én is megváltoztam. Ott felrobban egy gép, egy „önjáró”, meghal az apa, és összedől a Monarchia. Ott egy robbanás mindent megváltoztat. Ma már nem hiszem, hogy egyetlen valóságban (időben) élnek az emberek. Hogy egyetlen robbanás mindent megváltoztat. 19. századi értelemben vett haladásról persze nem beszélhetünk. De nem feltétlenül politikai vagy történelmi okokból. Az emberi valóság jóval bonyolultabb, mint egy számoszlop. A férfiak ma tovább élhetnek, de fiatalon elvesztik a nemzőképességüket. Egy bangladesi lány nem szül tizennégy évesen gyereket, hanem egy nagy multinál robotol napi 12-14 órát. Ha szerencséje van, akkor épp egy nagyon haladó multinál... Ez most akkor haladás, vagy sem? Mindennek van visszája, árnyoldala. De mi ezeknek a jelenségeknek a színe vagy visszája? Ma nagyon divatosak az emberi faj biológiai képlékenységét bemutató fantasyk. De annyira képlékeny-e az emberi faj? Évezredek óta szeretnénk a halált legyőzni, saját erőnkől repülni, egyszerre több helyen lenni. Ugyanez van az „igazság országával”. Az emberi nyelv alapstruktúrája – ez egészen elképesztő szerintem! – évezredek óta változatlan. Minden nyelvben van *én* és van *te*. De ma azt gondolom, tényleg lehetséges valami alapvető változás. Az emberek, ha nincsenek szüleik, és állandóan együtt vannak, és persze nagyon-nagyon sokan vannak, talán képesek rovarként viselkedni. De talán ez sem nagyon új dolog, az emberek talán mindig ilyen félig ön- vagy éntudatlan állapotban háborúztak. Talán nincs messze az az effajta „örök béke”, az örökös rovarüzemmód. De ez már egy regényeken túli világ. A nyugati regény az „én” története. Az egyéné, nem a csoporté. De ki mondta, hogy a regényeken kívül nincs valóság? Mint hívó embert reménnyel tölt el a gondolat, hogy a lánynomnak is lesz elbeszélőnivalója.

Sándor Zoltán

SÁNDOR ZOLTÁN (1973) író, műfordító, publicista. Legutóbbi kötete: *Korunk lenyomata* (2020).